

УДК 929 Гоголев:631.4:378.4(477.74)

Я.М. Біланчин, канд. геогр. наук, доц.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

ПРОФЕСОР І.М. ГОГОЛЄВ — ВИДАТНА ПОСТАТЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ҐРУНТОЗНАВЧОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ, ЗАСНОВНИК КАФЕДРИ ҐРУНТОЗНАВСТВА І ГЕОГРАФІЇ ҐРУНТІВ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У зв'язку із 90-річчям від дня народження видатного вченого-ґрунтознавця, засновника кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Одеського університету професора І.М. Гоголева аналізується його вклад у теорію і практику вітчизняної ґрунтознавчої науки та розвиток ґрунтознавчо-географічної науки в Одеському університеті.

Ключові слова: професор І.М. Гоголев, ґрунтознавець, Одеський університет, кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів.

24 серпня 2009 року виповнюється 90 років від дня народження Івана Миколайовича Гоголева – видатного вченого і практика в області ґрунтознавства, географії і меліорації ґрунтів, доктора сільськогосподарських наук, професора, засновника кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Основні етапи життєдіяльності, вклад у теорію і практику вітчизняної ґрунтознавчої науки та розвиток ґрунтознавчо-географічної науки в Одеському університеті

Зразу ж після закінчення з відзнакою у 1942 році факультету агрохімії і ґрунтознавства Московської сільськогосподарської академії Іван Миколайович Гоголев добровольцем пішов на фронт. Всі роки війни служив у повітряно-десантних військах, тричі був важко ранений. Після демобілізації у 1946–1952 рр. працював у Львівському сільськогосподарському інституті. Об'єктом його наукових досліджень у ці роки були перегнійно-карбонатні (рендзинні) ґрунти західних областей України, за матеріалами яких у 1951 році він захистив кандидатську дисертацію. У ці ж роки І.М. Гоголев приймає участь в організації обстеження ґрунтів дослідних ділянок держсортимережі Західноукраїнського краю [2].

1955 року І.М. Гоголев переходить на роботу у Львівський університет імені Івана Франка, де працює на посаді доцента кафедри фізичної географії до 1967 р. Це був дуже плідний період його наукової та організаторської діяльності. За ініціативи Івана Миколайовича у 1957 році при кафедрі була організована ґрунтознавча експедиція із завданням проведення великомасштабного обстеження і картографування ґрунтів господарств України, а з 1960 року – і Нечорноземної зони Російської Федерації. Паралельно були розгорнуті широкомасштабні дослідження природно-екологічних умов та сутності процесів утворення буроземних ґрунтів Українських Карпат.

За матеріалами цих досліджень у 1965 році Іван Миколайович захищає докторську дисертацію на тему «Бурье горно-лесные почвы Советских Карпат» [5]. Теоретичні і практичні висновки цієї фундаментальної науково-дослідницької роботи суттєво збагатили теорію і практику вітчизняного ґрунтознавства стосовно генези і меліорації дуже кислих ґрунтів, якими є буроземи Карпат. Згідно теорії І.М. Гоголева, головною рушійною силою буроземоутворення в умовах Карпат є протони (H^+), які у величезній кількості виділяються кореневою системою високопродуктивної лісової рослинності в обмін на елементи кореневого живлення (катиони) і поступають у ґрунтово-підґрунтову товщу. Протони необмінно поглинаються кристалічними решітками первинних і вторинних мінералів (процес протолізу мінералів за І.М. Гоголевим), наслідком чого є процес їх топомічного вивітрювання та інтенсивного оглинювання ґрунтового профілю при буроземоутворенні. При цьому мінерали розпадаються на складові окисли, які частково виносяться за межі ґрунтового профілю, а частково кристалізуються на місці до мінералів півтораоксидів, що знаходяться на різних стадіях дегідратування і кристалізації. Вони завжди містять велику кількість метастабільних первинних і вторинних мінералів, що знаходяться на різних стадіях протолізу і здатні порівняно легко виділяти у ґрунтовий розчин іони алюмінію. Останні й є основною причиною дуже високої кислотності цих ґрунтів. Наслідком інтенсивних процесів протолізу є також звільнення великої кількості зольних елементів живлення рослин, які активно залучаються до біологічного кругообігу елементів у ґрунтах під лісами Карпат. Експериментально-виробничими дослідженнями І.М. Гоголева встановлена висока меліоративна ефективність примінення сиромолотого гіпсу на буроземних ґрунтах Карпат дозою від 200–300 до 500 кг/га, який перешкоджає проникненню токсичного алюмінію у кореневу систему сільськогосподарських культур, а заодно є досить ефективним добривом.

На пропозицію ректора Одеського університету імені І.І. Мечникова проф. О.І. Юрженка, доктор сільськогосподарських наук І.М. Гоголев у травні 1967 р. переходить до Одеського університету для роботи на посаді завідувача створюваної ним на геолого-географічному факультеті кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів, якою він незмінно керував майже 30 наступних років. Основним завданням новоствореної кафедри було визначено організацію дослідження ґрунтів степової зони півдня України у зв'язку із розгортанням великомасштабної іригації земель та підготовку фахівців-ґрунтознавців відповідного профілю. Для забезпечення виконання наукових досліджень і робіт та бази навчальних і виробничих практик студентів за ініціативи Івана Миколайовича у травні цього ж 1967 року при новоствореній кафедрі організується ґрунтознавча експедиція. Впродовж 1967–1992 рр. експедицією проведені великомасштабні обстеження і знімання ґрунтів колгоспів і радгоспів Красноярського краю, Іркутської, Читинської і Магаданської областей Російської Федерації, півдня України і Центрального Казахстану на площі понад 6 млн. га [1–4]. Зважаючи на необхідність організації вивчення процесів ґрунтоутворення в чорноземах півдня України при зрошенні, а відповідно й заснування необхідного для цього регіонального науково-дослідно-методичного центру, за цілеспрямованої діяльності І.М. Гоголева в Одеському університеті (а фактично при кафедрі ґрунтознавства і географії ґрунтів) у 1971 р. була відкрита проблемна науково-дослідна лабораторія географії та охорони ґрунтів Чорноземної зони (ПНДЛ-4). Основним завданням лабораторії було визначено вивчення сучасних ґрунтоутворювальних процесів у чорноземах

в умовах зрошення і дренажу. Незмінним науковим керівником ПНДЛ-4 з дня її заснування і до 1996 р. був проф. І.М. Гоголев.

Одеський період життєдіяльності Івана Миколайовича (1967–1996 рр.) – найбільш плідний в його науково-творчій біографії і головно був присвячений дослідженню ґрунтів зони зрошення півдня України, в першу чергу чорноземів, в умовах зрошення водами різної іригаційної якості. В числі досліджуваних іригаційно-меліоративних проблем – процеси фізико-хімічної взаємодії між зрошувальними водами і ґрунтами, і зокрема їх поглинальним комплексом, трансформації речовинно-хімічного і мінералогічного складу в умовах зрошення та їх вплив на рівень родючості. Були встановлені сутність, тенденції та закономірності змін показників стану чорноземів при зрошенні водами різної іригаційної якості, які аналізуються у наступній нашій статті цього випуску. Результати майже 30 – річних досліджень впливу зрошення на властивості і родючість чорноземів були узагальнені в монографії «Орошение на Одесщине» [7], яка була написана колективом науковців і практиків зрошуваного землеробства під науковим керівництвом і редакцією проф. І.М. Гоголева.

За результатами багаторічних досліджень впливу зрошення на ґрунти і ландшафти в цілому масивів зрошення під керівництвом проф. І.М. Гоголева були обґрунтовані і в дослідно-виробничих умовах апробовані практичні рекомендації щодо запобігання негативних змін в ґрунтах при зрошенні та ліквідації їх наслідків, система заходів з охорони ґрунтів масивів зрошення та підвищення їх родючості. В першу чергу – це поліпшення іригаційної якості поливних вод та оптимізація режиму зрошення, гіпсування ґрунтів уже з першого року зрошення, обґрунтування технології обробітку ґрунтів масивів зрошення і структури сівозмін, системи удобрення тощо.

На переконання Івана Миколайовича, суттєві зміни ґрунтово-меліоративної ситуації практично на всіх масивах зрошення півдня України, частіше з тенденцією до погіршення, настійно вимагає організації ґрунтового моніторингу зрошуваних і сусідніх земель. Під його керівництвом у 80-х роках минулого сторіччя були розроблені і 1989 р. видані «Методичні рекомендації з контролю стану зрошуваних чорноземів» [6] та відповідне нормативне положення, які з цього часу слугують науково-методичним посібником з організації і проведення моніторингу та оцінки стану ґрунтів масивів зрошення степової зони. За ініціативи та активної участі Івана Миколайовича уже в останні роки його життя (1994–1995 рр.) була закладена дослідно-виробнича мережа стаціонарних ділянок довгострокового моніторингу ґрунтів масивів зрошення Одеської області. На даний час, уже без Івана Миколайовича, ґрунтово-моніторингові дослідження систематично проводяться практично на всіх масивах зрошення регіону, двічі на рік – на початку та в кінці вегетаційно-поливного періоду.

Безумовно, проф. І.М. Гоголев як завідувач кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів значну увагу приділяв процесу навчання студентів та підготовці науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. З перших же років існування кафедра забезпечує підготовку фахівців кваліфікації «Географ. Ґрунтознавець-географ» зі спеціалізації «Біогеографія і географія ґрунтів» з основами землеустрою. Під його науковим керівництвом була започаткована підготовка аспірантів за географічною спеціальністю 11.00.05 – біогеографія і географія ґрунтів та захист кандидатських, а в подальшому і докторських дисертацій за цією спеціальністю. Під його керівництвом було підготовлено 10 кандидатів і 3 доктори наук, в т.ч. й іноземних громадян.

На завершення – нам видається правомірним стверджувати, що наукові ідеї видатного вченого і практика-грунтознавця, нашого вчителя і наставника професора І.М. Гоголева, його талант і досвід організації та проведення досліджень й оцінки стану ґрунтів і земель, їх раціонального використання, охорони та підвищення продуктивності, підготовки необхідних для цього фахівців успішно продовжуються і розвиваються його багаточисленними учнями і послідовниками.

Література

1. Амброз Ю.О., Біланчин Я.М., Зелінський І.П. Розвиток геолого-географічних наук в Одеському університеті (1865–2000) // Історія Одеського університету (1865–2000): Наукове видання. – Одеса: Астропринт 2000. – С. 126-129, 172-173.
2. Анастасьєва О.М. Гоголев Іван Миколайович. Ґрунтознавець, фізико-географ // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник: Наукове видання. – Т.2. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 278-284.
3. Біланчин Я.М. Ґрунтознавство в Одеському університеті (історико-аналітичний нарис)// Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. – Т.10. – Вип.6. – 2005. – С. 5-9.
4. Біланчин Я.М., Амброз Ю.О. Географічні та геологічні науки в Одеському університеті: історія, сучасний стан, перспективи// Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. – Т. 10. – Вип. 6. – 2005. – С. 10-19.
5. Гоголев І.Н. Бурье горно-лесные почвы Советских Карпат: Автореф. дис. ... докт. с.-х. наук. – М.: Почв. ин-т им. В.В. Докучаева, 1965. – 40 с.
6. Методические рекомендации по контролю состояния орошаемых черноземов / Под ред. И.Н. Гоголева. – М.: ВНИИГиМ, 1989. – 140 с.
7. Орошение на Одессине. Почвенно-экологические и агротехнические аспекты / Под ред. И.Н. Гоголева. – Одесса: Ред.-изд.отдел, 1992. – 436 с.

Я.М. Біланчин

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра почвоведения и географии почв,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

ПРОФЕССОР И.Н. ГОГОЛЕВ – ВЫДАЮЩАЯСЯ ЛИЧНОСТЬ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПОЧВЕННОЙ НАУКИ И ПРАКТИКИ, ОСНОВАТЕЛЬ КАФЕДРЫ ПОЧВОВЕДЕНИЯ И ГЕОГРАФИИ ПОЧВ ОДЕССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Резюме

В связи с 90-летием со дня рождения выдающегося ученого-почвовода, основателя кафедры почвоведения и географии почв Одесского университета профессора И.Н. Гоголева анализируется его вклад в теорию и практику отечественной почвенной науки, развитие почвенно-географической науки в Одесском университете.

Ключевые слова: профессор И.Н. Гоголев, почвовед, Одесский университет, кафедра почвоведения и географии почв.

Ya.M. Bilanchyn

Odessa Mechnikov National University,
Department of Soil Science and Soil Geography,
Dvorianskaya St., 2, Odessa, 65082, Ukraine

**PROFESSOR I.M. GOGOLEV – OUTSTANDING PERSON OF UKRAINIAN
SOIL SCIENCE AND PRACTICE, FOUNDER OF SOIL-SCIENCE AND SOIL
GEOGRAPHY DEPARTMENT OF ODESSA UNIVERSITY**

Summary

Main lifetime drafts, dedicated to 90th birth anniversary of professor I.M. Gogolev, famous soil scientist, founder of Soil-science and Soil geography Department of Odessa National Mechnikov University, are depicted. His contribution into theory and practice of ukrainian soil-science and development of soil and geography sciences in Odessa University is analyzed.

Key words: professor I.M. Gogolev, soil scientist, Odessa University, Soil-science and Soil geography Department